

Список використаних джерел

1. Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917 – 1937). Збірник документів і матеріалів у трьох томах. Том I. Колгоспне будівництво на Україні (1917 – 1927 рр.)/ Упорядники: І.Х.Ганжа, Г.П.Карташова, А.З.Міщенко, А.Ф.Сергеева, Є.П.Шаталіна, І.Л.Шерман. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 852с.
2. Сборник инструкций и положений по организации сельскохозяйственных коммун. – К.: Вид-во НКЗС Української СРР, 1919.
3. ЦДАВО України, ф.559, оп.3, спр.114, арк. 1 – 11.
4. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. Том 1. 1917 – 1937 рр./ За ред.З.П.Шульги, Д.Ф.Вірника, М.А.Рубача, М.С.Черненка. – К.: Вид-во Київського університету, 1967. – 512с.
5. Шульга З.П. Підготовка суцільної колективізації сільського господарства на Україні /Захар Петрович Шульга. – К.: Вид-во Київського університету, 1960. – 152с.

*Гедін Максим Сергійович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України,
Київський національний лінгвістичний університет*

ПРОЯВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНЦЕПТУ М.І.КОСТОМАРОВА В ДИСКУСІЯХ ЗІ СЛОВ'ЯНОФІЛАМИ

У ХІХ столітті на теренах України, що увійшли до складу Російської імперії, самодержавство цілеспрямовано придушувало національне і культурне життя українського народу. В цей час в українському суспільно-політичному русі з'являються сили, які поки ще не заявили активно про належність до українства, але мали значний суспільно-політичний потенціал і протистояли російській асиміляції всіма можливими методами. Це були представники української ліберальної інтелігенції, дворянства та чиновники різного рангу, які з часом розгорнули діяльність у загальноросійських державних і громадських структурах, займалися місцевими господарськими питаннями, народною освітою, охороною здоров'я[7, с. 43]. Вони займалися культурницькою діяльністю, вивчали історію слов'янського народу, слов'янський етногенез, слов'янську археологію, міфологію, писемність, правові інститути давніх слов'ян. Аналіз їх інтелектуальної, суспільно-політичної та духовної спадщини, їхнього внеску у скарбницю українського національного державотворення є завданням сучасної історичної науки.

Відомий український історик і суспільний діяч XIX ст. Микола Іванович Костомаров (1817-1885) був одним з перших діячів вітчизняної науки, який здійснив вагомий внесок у дослідження історії України і слов'янства зокрема. Незважаючи на непростий життєвий і творчий шлях, вчений повністю присвятив себе українознавству, а його творча спадщина назавжди залишиться у духовній, культурній та інтелектуальній скарбниці українського народу.

Існує думка, що саме М.І.Костомаров вперше висловив ідею незалежного слов'янства, яку поклав в основу діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Відомо, що вчений був прихильником ідеї слов'янської єдності, однак, на відміну від слов'янофілів, вважав, що слов'янське відродження має починатися з відродження кожної слов'янської народності. У 1840 р. у Харкові М.І.Костомаров проголосив ідею зближення слов'ян, акцентуючи на збереженні самобутності кожного слов'янського народу[6, с.291-292]. На відміну від слов'янофілів, ідею слов'янської єдності М.І.Костомаров розумів у моральному сенсі, а передумови вибору вченим слов'янської ідеї сформульовані у листі П.Куліша до М.І.Костомарова: це «почуття відповідальності за майбутнє батьківщини, бо її сучасне, як і її історія, надто сумні». Натомість, слов'янська ідея «будила віру і надію у здобуття якщо не повної незалежності, то принаймні політичної і культурної автономії у федерації слов'янських народів»[6, с. 294].

Протягом своєї діяльності М.І.Костомаров послідовно відстоював ідеї української державності, однак дотримувався при цьому федералістсько-автономістських засад. Вчений був прихильником конфедерації, виступав за створення панслов'янського союзу, який мав базуватися на культурній і релігійній спільності слов'ян і водночас на демократично-правових принципах рівноправної міждержавної організації на зразок США або давньогрецьких полісів[3, с. 160]. Учений вважав, що для досягнення зазначеної мети необхідно: надати свободу слов'янським народностям; організувати їх у самобутні політичні спільноти з федеративним зв'язком між собою; викоринити у слов'янських суспільствах будь-які ознаки рабства; скасувати станові привілеї і переваги; мати релігійну свободу і віротерпимість; у богослужіннях усіх церков вживати єдину слов'янську мову; забезпечити свободу думки, преси і викладання слов'янських мов і літератур в учбових закладах слов'янських народів[3,с. 161].

Слід зазначити, що на відміну від діячів Просвітництва, інтелектуали епохи романтизму осмислювали історію в національних категоріях, тому їхня історіософія базується на новому суб'єкті історичного процесу – народів/нації. Національні історії почали писатися як історії народів. М.І.Костомаров одним з перших робить ідею народу центральною

проблемою історіописання, відстоює самостійність української нації та окремішність національного історичного процесу, який, на його думку, є втіленням волелюбного демократичного духу українців[3,с. 128].

В одній з перших своїх праць «Про причини і характер унії в Західній Росії» вчений зауважував, що історія народу має спрямовуватися до пізнання «народного духу», який є першоосною історичного розвитку[1,с. 375]. На відміну від слов'янофілів, в поглядах М.І.Костомарова дух народу виступає як першооснова світу історії, що стає внутрішньою суттю народу і керується власними морально-етичними засадами як найвищими позачасовими цінностями. На переконання вченого, рух того чи іншого народу в історії є лише розкриттям начал, уже закладених у «народному дусі». Зокрема, схема руху української історії, як вважав М.І.Костомаров, вписується у християнську модель історичного процесу, що є проявом месіанізму в історіософії вченого. Таким чином, вчений привніс у славістичні дослідження концепцію «народної історії», чим започаткував вивчення проблем історії слов'янських народів представниками народницької школи української історіографії[3,с. 129].

На відміну від слов'янофільства, в історіософії М.І.Костомарова важливою була реалізація принципу одухотвореності зовнішньої реальності, пов'язана з невідповідністю між ідеалом і тогочасною дійсністю. Вчений визначав поняття «душа народу», «дух народу» та національний характер як внутрішні основи, що визначають рух «зовнішньої історії» народу. На переконання М.І.Костомарова, коли історик вивчає інститути держави, дипломатію, війни, то аналізує лише зовнішні явища історії, а проникнення у її суть розпочинається з вивчення духовної основи життя народу[1, с. 382]. Для інтелігенції доби романтизму історичне минуле народу є чимось святим, саме в минулому, на їх переконання, потрібно шукати джерело духовної енергії народу, необхідної для кардинальних перетворень. М.І.Костомаров з цього приводу писав: «Сучасний стан життя народу постає тоді аналогом «зовнішньої історії», який для свого розвитку потребує актуалізації минулого, адже саме таким чином люди усвідомлюють себе єдиною нацією» [1, с. 383]. В численних дискусіях зі слов'янофілами, наукових розвідках, публічних виступах та в педагогічній діяльності М.І.Костомаров проводив паралель між історією і сучасністю, відшукував у минулому світлі епізоди з життя народів, розкривав їх причини, прогнозував наслідки. У захисті інтересів українства вчений закликав проявляти толерантність, тобто сприймати без агресії думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншого суспільства[2, с. 35]. Аналіз спадщини М.І.Костомарова засвідчує державницький характер мислення вченого, толерантність його позицій, їхню актуальність для розуміння

багатьох сучасних проблем формування відносин України з найближчими сусідами.

Аналіз осмислення М.І.Костомаровим виявив духовного виміру буття українського народу розкриває значення його впливу на особливості історичного розвитку. Досліджуючи дух народності як духовний вимір буття українського народу, вчений прагнув досягнути значення самотності й цілісності його суб'єктів в способі їх життя через аналіз характеру українців. Зокрема, вчений доводив, що особливістю історії народу є те, що дух народності реалізується в способі життя народу через характеристику його суб'єктів[1, с. 386]. Дух народності, на думку вченого, характеризує спільні риси суб'єктів народу, формує народ як цілісну духовну спільноту, зберігає і розвиває мову, релігію, мистецтво, історичну пам'ять, звичаї і світоглядні переконання. М.І.Костомаров був переконаний, що історичні обставини лише актуалізують певні проблеми, а «народний характер» відіграє у їх вирішенні ключову роль. Таким чином, вчений прагнув досягнути значення самотності українського народу в способі їх життя через аналіз характеру[1, с. 387].

Осмислюючи «народний дух» як духовно-культурну основу розвитку українців, М.І.Костомаров визначав унікальні риси характеру українського народу, які визначалися сферою розвитку його культури, а згодом відтворювалися в історичній пам'яті. Загалом «характер народу», на думку вченого, був виявом особливого духовного виміру буття українців, складовими компонентами якого виступають традиції, ідеї, цінності та ідеали. У праці «Дві руські народності»[3], М.І.Костомаров вказував, що суб'єкти української етносоціальної спільноти схильні до мрійництва і фантазії, віруючі, довірливі, доброзичливі, не схильні до насильства, працьовиті, індивідуалісти і в сімейному, і в суспільному житті[3, с. 17-18]. Такі риси характеру українського народу визначаються М.І.Костомаровим як своєрідність духу його народності.

Дух народності українців, на думку вченого, вплинув на пасивність суб'єктів у суспільному житті, натомість дух народності росіян спрямовувався на світ об'єктів через властиву суб'єктам активність у політичному контексті власного буття[3, с. 17]. Аналізуючи вияви духу народності росіян і українців, М.І.Костомаров протиставляє такі поняття відповідно в українців і росіян: перевагу «поезії» - «прозі»; «естетику» - «практичності»; «красу» - «ужиточності»; «ідеалізм» - «матеріалізму»; «м'якість» - «твердості» тощо. Шляхом порівняння особливостей характеру українців та росіян він осмислює своєрідність впливу духу народності української етносоціальної спільноти на хід її історії[4, с. 381].

Дискутуючи з прихильниками слов'янофільства, М.І.Костомаров підкреслював перевагу впливу особистої свободи українців на економічну і соціальну сфери буття. Особливість економічної сфери визначалася

правом особистої свободи, дух якої розвинув почуття особистого права власності на землю, на відміну від общинного землеволодіння у росіян. У соціальній сфері така риса характеру українців проявлялася через бажання кріпосних селян отримати особисту свободу, тоді як у Росії залежні селяни не могли навіть бажати цього, оскільки порівнювали власну залежність із залежністю поміщика від волі Всевишнього. М.І.Костомаров рішуче заперечує думку багатьох слов'янофілів, що український народ є ледачим. На його думку, «...упрѣк в лености несправедлив; даже можно заметить, что Малорус по своей природе трудолюбивее Великоруса и всегда таким показывает себя, коль скоро находит свободный исход своей деятельности»[4, с. 379]. Вчений був переконаний, що саме прагнення до особистої свободи зумовлювало виконання українцями панських повинностей без особливого старання та бажання.

Відмінності між українською та російською ментальністю М.І.Костомаров зводить до таких моментів: «У росіян Бог і цар панує над особистістю, окремою людиною. Українець вище цінує окрему людину, ніж загальне; росіяни нетерпимі до чужих вірувань, народів, звичаїв та мов. На Україні ж люди звикли чути чужу для себе мову й не цуратися людей з іншими звичаями; росіяни – народ «матеріальний», українці прагнуть «одухотворити весь світ»; росіянин мало любить природу, не доглядає за квітами. Українець любить природу, тому й українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людської душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає разом з людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то надії, то осуду» [3, с. 19-21]. Крім того, М.І.Костомаров наголошував, що у суспільному житті росіян панує насильство у формі монархії, натомість українці цінують особисту свободу, яка може виявлятися у формах добровільної спільноти або федерації[4, с. 388].

М.І.Костомаров також визначає й самотні риси українського індивідуалізму, що виявлялися в особливостях сімейного життя хліборобської української етносоціальної спільноти. Визначаючи основоположну роль сімейного виховання в українських родинах, вчений відзначав особливий родинний «дух», пронизаний «індивідуалізмом», в українців та «загалом», «спільністю» – у росіян[3, с.61]. Феномен спільного проживання батьків, дітей та онуків визначається М.І.Костомаровим як «велика родина». Цій «великій родині» вчений протиставляє поняття «самотньої малої сім'ї», формування якої починається з моменту одруження українців, які прагнуть до самотійного (незалежного від батьків) буття власної родини[3, с.62]. Причину домінування індивідуалізму у сімейно-побутовому житті української етносоціальної спільноти М.І.Костомаров вбачає у перевазі ролі жінки-матері у вихованні дітей. Цей факт осмислюється вченим через аналіз

таких норм поведінки, моралі, ідеалу людини, такого ставлення українців до життя, які, на думку вченого, є підпорядкованими нормам та ієрархії цінностей, типових для жінки – доброта, лагідність, ніжність, сердечність. На думку М.І.Костомарова, дух народності українського етносу виробив унікальну систему цінностей, серед яких основоположною є повага до жінки-матері, яка по-суті символізує й саму Україну як образ Батьківщини – «матері-землі»[3, с. 63].

Таким чином, вплив російського слов'янофільства як на погляди М.І.Костомарова, так і на українську інтелектуальну думку був неоднозначним. На нашу думку, найбільше М.І.Костомаров сприймав основоположну тезу слов'янофілів – про цивілізаційну самотність Слов'янського світу, унікальність його історичного минулого й відмінність від германсько-католицької Європи, а також про православ'я як «істинне» християнство. У своїх суспільно-політичних візіях М.І.Костомаров активно проводив слов'янофільську тезу про «зраду» Польщею Слов'янщини. Водночас інший основоположний мотив слов'янофільства – протиставлення патріархальної допетровської Русі та зреформованої за європейським взірцем Росії – у творчості М.І.Костомарова, як і в українській історіографії не знайшов належного висвітлення.

Список використаних джерел

1. Артюх В. О. Історіософія Миколи Костомарова / В. О. Артюх // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки. – 2012. – № 995, вип. 46. – С. 128-133.
2. Козачок Я. В. Горизонти українотворення в публіцистиці М.І. Костомарова. Микола Костомаров у контексті сучасності: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Я. В. Козачок, В. В. Чекалюк. – К. : НАУ, 2013. – 336 с.
3. Костомаров Н.И. Две русские народности. Киев - Харьков: Майдан, 1991. - 72 с.
4. Костомаров Н. Об отношении русской истории к географии и этнографии / Н. Костомаров // Н. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – СПб. : Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880. – Т. 3. – С. 377–401.
5. Пінчук Юрій. Вибрані студії з костомаровознавства. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. – 608 с.
6. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. Львів, 2007. С.293.

7. Терещенко Ю.І. Україна ХІХ століття: між консерватизмом і лібералізмом // Український тиждень. – № 29 – 18-24 липня 2014 р. – С. 43-47.

*Голиш Григорій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
Лисиця Лариса Григорівна, кандидат історичних наук, доцент
кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки ЧНУ ім. Б.
Хмельницького*

КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ (НА ПРИКЛАДІ СТВОРЕННЯ НАРИСУ ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ НА ЧЕРКАЩИНІ)

Потреба врахування сьогоденних історіософських викликів надає неабиякої актуальності напрацюванню досвіду з питань комплексних історико-краєзнавчих досліджень поселень нашої країни на модерній методологічній основі. Попри наявності значного краєзнавчого доробку в розрізі майже усіх регіонів України, який утім характеризується вражаючим різноманіттям концептуальних підходів, мусимо однаке констатувати очевидний дефіцит наукових праць, які б містили узагальнення сучасного досвіду дослідження локальної історії. Такого роду наукова література репрезентована хіба що багатоплановими виступами академіка П. Тронька [1], розмірковуваннями Я. Жупанського і В. Круля про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства [2], рекомендаціями С. Куделка та С. Посохова [3], дослідженнями в царині історичної локалістики Я. Верменич та Н. Зіневич [4, 5], методичним виданням В. Мельниченка [6], статтею В. Дмитрієвої і Ю. Святець [7] та деяких інших авторів. До означеної проблеми фрагментарно зверталися у своїх виступах і окремі учасники Х Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства [8].

З огляду на зазначене вище, метою пропонованих тез є посилення спроба викладу власного досвіду комплексного історико-краєзнавчого дослідження сільського району. Не претендуючи на вичерпність і, тим паче, імперативність поданих у тексті роздумів та рекомендацій, сподіваємося на започаткування серед науково-краєзнавчого загалу зацікавленої розмови щодо перспектив наукової розробки історії населених пунктів України з позицій нового історичного мислення.